

Від козаків до цукрозаводчиків

Підготувала Н.В. Сидоренко за матеріалами книги Мішеля Терещенко «Перший олігарх: Михайло Іванович Терещенко (1886-1956)»

Значний слід в історії цукрової промисловості, а також України в цілому залишила династія Терещенко. Девіз, яким Артемій Терещенко прикрасив свій герб, звучав так: «Стремление к общественным пользам».

Терещенки були «з простих». Відомо, що рід вівся від українських козаків, батьком першого купця в роду, **Артемія** Терещенка (1794-1877 рр.), був чернігівський козак **Яків** Терещенко.

У 1815 році **Артемій Якович Терещенко**, як молодий козак у віці 21 року був покликаний в армію на боротьбу з французькими загарбниками. Полку, в якому служив Артемій, надто неспокійному і запеклому, було наказано мешкати за межами французької столиці. Кілька місяців

Артемій Якович
Терещенко

козаки перебували недалеко від містечка Бове, де на родючих ґрунтах долини Брі цукрові буряки виростили так же добре, як і на чорноземах рідної України. У цей час тривала блокада, яку англійці оголосили Франції, перешкоджаючи постачанням тростинного цукру з Антильських островів. І один з наполеонівських планів полягав в тому, щоб налагодити виробництво цукру з цукрових буряків. Французи з ентузіазмом взялися втілювати в життя цей державний план, і на півночі Франції почалося налагодження цього стратегічно важливого виробництва.

Артемій вирішив скористатися своїм перебуванням в околицях Парижа для вивчення французької мови. Крім того, він зблизився з групою молодих вчених, які працювали над проблемою виробництва цукру з буряків в університеті Бове під керівництвом Жана-Батіста Сея, і вивчив усі тонкощі цього виробництва. Він був захоплений і відразу зрозумів, що якби виробництво бурякового цукру налагодити у нього на батьківщині, де вирощували так багато недорогих і чудової якості буряків, це могло б стати одним з етапів боротьби з голодом, який ніяк не вдавалося перемогти. Артемій вивчив всі матеріали, до яких мав доступ, зібрав максимум інформації про екстракцію цукру з буряків і дав собі слово застосувати ці знання на практиці, як тільки повернеться в Україну.

У 1816 році полк Артемія був відправлений додому. І у нього, як у справжнього козака, з майна був один кінь, і він не міг негайно приступити до реалізації своїх планів.

Він переїхав до Глухова з маленького села Лікоть і разом зі своєю дружиною зайнявся торгівлею.

Це сталося якраз у той час, коли колишня козацька столиця і промислово-торговий центр Лівобережної України поступово втрачав свою значущість і занепадав внаслідок ліквідації гетьманства. Колишній інтерес багатьох підприємців до цього краю згасав. Але Терещенко-старший хався за будь-яку можливість заробити, за що і от-

римав прізвисько Карбованець. Починаючи власну справу, він торгував усякою дрібницею з воза, пізніше відкрив базарний рундук (лавку). Він торгував вміло, чесно і успішно.

**Нікола Артемійович
Терещенко**

Артемій з усіх своїх заробітків відкладав гроші, щоб рано чи пізно побудувати свій цукровий завод.

Найбільш значущу роль у розвитку та становленні сімейної цукрової справи зіграв старший син Артемія Яковича **Нікола**, який народився 14 жовтня 1819 року. Артемію Терещенку на той момент ледве виповнилося 25 років, і він ще не мав можливості допомогти своєму синові отримати добру освіту. Нікола закінчив тільки Глухівське міське училище, але неабиякі здібності і гострий розум допомогли йому усунути прогалини провінційної освіти. Нікола був змушений дуже рано почати працювати, щоб допомогти батькові в здійсненні його планів.

У XIX столітті Глухів був найбільшим зерновим центром Малоросії, як називали тоді Україну, яка входила до складу Російської імперії. Звідси було зручно снабжати Київ, який швидко зростав, і нові міста: Одесу, Миколаїв, Херсон, Катеринослав, Єлизаветград. Довгі обози, навантажені зерном, йшли в напрямку цих південних міст, а поверталися з вантажем чорноморських товарів, таких як сіль і риба.

Артемій і його син Нікола стали одними з найпомітніших чумаків. Почавши з дрібного візка, незабаром вони вже споряджали численні обози,

регулярно відправляючи їх на південь. Артемій Якович мав репутацію надійної людини і чесного партнера. Його вантажі завжди доходили до місця призначення, незважаючи на будь-яку негоду і неспокійну дорогу.

Правою рукою Артемія залишався його син Нікола. Ще юнаком він взявся за самостійну хлібну торгівлю.

Пропонуючи послуги із закупівлі зерна, він познайомився з багатьма місцевими поміщиками, завжди точно і бездоганно виконуючи умови договорів, увійшов до них у довіру, завдяки чому часто отримував товар в борг. Саме він придумав дієвий спосіб, який дав поштовх справі батька - торгівлю в кредит. Він запропонував хорошу ціну виробникам продукції, що приїжджали торгувати на місцеву ярмарку, але з умовою відстрочки плати за неї до моменту повернення обозу. Це давало можливість десятикратно збільшити оборот. Однак в такого роду угодах неодмінною умовою та запорукою успіху була непорушність даного слова. А оскільки слово батько і син не порушували ніколи, прізвище Терещенко дуже скоро стало синонімом слова «гарант» і для продавців, і для покупців.

Нікола побудував в Глухові комори, і знову зібрався по чумацькому шляху, розширивши вигідну торгівлю, став наймати глухівських чумаків. Незабаром Нікола Терещенко став головним скупником хліба і продавцем солі та риби в рідному місті.

Отриманий досвід став у нагоді для Терещенка в роки Кримської війни (1852-1856 роки), коли Артемій Якович на поставках обмундирування і продовольства для російської армії заробив значний капітал і одночасно з синами освоював цукрове виробництво. Цар Микола I знав, що російські солдати погано підготовлені до ведення боїв. Знаючи про репутацію Артемія Терещенка, знаючи його як запеклого вольового козака, до того ж який добре вивчив маршрути своїх караванів на півдні держави, цар доручає Терещенку постачання до російських військ в Криму хліба та дров. Відомо, що в будь-які складні умови і погоду, які були на цій війні, російська армія ні разу, за всі три роки, не залишилась без продовольства і тепла.

У кінці війни цар Олександр II, який змінив на престолі свого батька, вручив Артемію Терещенку в знак подяки значну суму грошей.

У 1855 році чумаки Терещенко, маючи процвітаючу справу, придбали нові і розробляли власні соляні шахти в районі містечка Бахмут. По-

клад, який вибрав Артемій Терещенко, згодом стане найбільшим.

Все це дозволило Терещенку нарешті почати реалізацію своїх амбіційних планів.

Керуючи роботою заводів і займаючись торгівлею, Артемій Терещенко одночасно занурився в плідну громадську діяльність, яка стала традиційною для сім'ї і залишила вдячний слід в історії. На кошти родини Терещенків в місті Глухові були побудовані ремісниче училище, жіноча і чоловіча гімназії, учительський інститут, банк, притулок для сиріт, Трьох-Анастасіївська церква, безкоштовна лікарня Св. Єфросинії в пам'ять про дружину Артемія Терещенка.

У 1842-1845 роках Артемій Якович був бургомістром Глухівського городского магістрату, а з 1846 року - беззмінним старостою Трьох-Анастасіївської церкви, за добрі діяння був нагороджений золотою медаллю Священного Синоду.

Згодом разом з батьком почали пізнавати таїнство комерції, писані і неписані закони громадської діяльності три його сини - **Нікола** (1818-1903), **Федір** (1832-1894) і **Семен** (1839-1893).

У 1855 році Артемій Терещенко неподалік від Глухова починає будівництво першого сімейного цукрового заводу в Воронежі (селище в Сумській області) по сусідству із залізницею Київ-Москва, яка тільки вводилася в експлуатацію. Коштом родини був побудований вокзал у Воронежі, призначений для збору цукрових буряків, що надходили від усіх родючих земель цього регіону. Це підприємство увінчалось успіхом. Завдяки організаторським здібностям Ніколи все було відмінно продумано. Підвіз буряків, вугілля з Донбасу, вапна, дров із сусідніх лісів. На кошти родини Терещенків були прокладені залізничні колії і для поліпшення зв'язку протягнуті телеграфні лінії між будинком в Глухові і цукровим заводом у Воронежі, а потім і до рафінадного заводу в Хуторі-Михайлівському.

Сімейне підприємство Терещенків незабаром перетворилося на велике сільськогосподарське виробництво, яке займалося вирощуванням і продажем зернових, заготівлею лісу, а також освоєнням цукроваріння і рафінації цукру з буряків.

Цукрові буряки вирощували на багатих землях півдня в околицях міста Суми. А переробляли їх на заводах, розташованих уздовж залізниці Київ-Москва, яка проходила північніше. Між цими районами проходила ціла мережа комунікацій: залізничні гілки, дороги, телеграфні лінії, ство-

рені і фінансовані сімейними підприємствами Терещенків.

Ефективна система виробництва і переробки забезпечила процвітання цукровим заводам родини Терещенків. Освоювалися нові зони землеробства і переробки [1].

Трампліном для стрімкого злету підприємницької діяльності цукрозаводчиків Терещенків стала реформа по скасуванню кріпосного права 1861 року, що призвела за собою першу кризу в цукровій промисловості і відмову багатьох підприємців від нерентабельної справи.

Скориставшись невмінням багатьох поміщиків вести господарство в умовах, що змінилися, Нікола скуповував або брав в оренду їх угіддя, промислові підприємства і модернізував застарілі, запущені виробництва, в безпосередній близькості від яких вирощував цукрові буряки, а також будував нові заводи і млини. Спочатку Нікола Артемович мав у власності три цукрових заводи: Андріївський (Андрушівка) в Житомирському повіті, Старо-Осятинський в Чернігівському; найбільшим підприємством був, заснований в 1861 році, бурякоцукровий завод в селі Тьоткіно Рильського повіту Курської губернії (нині - Глушківський район Курської області). За добу тут вироблялося 21,5 кг цукрового піску. Крім того на паровому і водяному млинах перероблялося зерно, виготовлявся спирт. Після аграрної реформи 1861 року, коли багато поміщиків не змогли зорієнтуватися в нових економічних умовах, Нікола Артемович, застосовуючи свій підприємницький хист, швидко помножив свої статки. Вже в 1870 році в його руках зосередилося більше 10 цукрових заводів. Серед них цукрові заводи князя Барятинського - в Крупці і Шалигіні, поміщика Левшина - у Воронежі, Кочубея - на Михайлівському Хуторі і інші підприємства, розташовані біля Глухова.

У 1870 році сини Артемія Яковича, Федір, Нікола і Семен, засновували «Товариство цукрових і рафінадних заводів братів Терещенків» з початковим капіталом в три мільйони рублів. Хоча не всі маєтки і заводи були об'єднані Товариством, частина з них залишалася в одноосібному володінні кожного з братів. До кінця життя Ніколі Артеміювичу належало близько 80 тисяч десятин землі, п'ять цукрових і рафінадних заводів, винокурні, парові і водяні млини, які були розташовані в Чернігівській, Київській, Волинській, Харківській, Подільській, Курській і Тульській губерніях. Крім того, в Одесі Нікола Артеміювич відкрив два магазини і побудував

в Карантинній гавані великий кам'яний пакгауз для вивозу цукру.

Головним діловим інтересом Н.А. Терещенко завжди був цукор. Цукрові заводи були головним джерелом його доходів, але Нікола Артемович не забував про торгівлю залізом, спиртом, лісом, сукном.

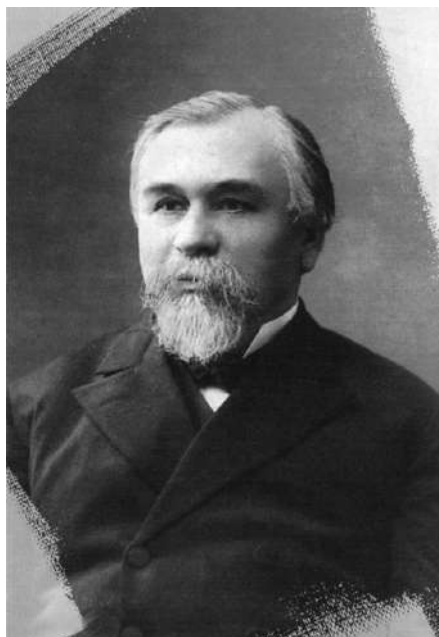
Нікола Терещенко був міським головою не тільки Глухова, а й Києва та Москви. На початку ХХ ст. родині Терещенків належало понад 150 тис. десятин землі, цукрові і лісопильні заводи, суконна фабрика, спиртові заводи. У 1911 році на рахунках Ніколи Терещенка тільки в іноземних банках знаходилося більше 13 млн рублів, не кажучи вже про банки Росії. За своє життя він пожертвував для суспільної користі близько 5 млн рублів.

У 1880-х роках сімейству Терещенко належало 9 цукрових заводів.

Згодом річний дохід товариства братів Терещенків перевищив 12 млн рублів, а справами управляли 14 контор в різних містах Російської імперії. Але накопичення капіталу не було самоціллю для другого покоління Терещенків, воно проходило з вдосконаленням виробництва і створенням умов для ефективної роботи цукрових заводів.

Працюючи разом, брати Терещенки швидко збільшили сімейний капітал. Сім'я стала однією з найбагатших в Україні. У Києві є кілька розкішних особняків, що належали колись сімейству.

Федір Терещенко також, як і батько, вибирав-

Федір Артемієвич Терещенко

ся бургомістром Глухівського магістрату, суддею, а також у свій час він навіть заміняв старшого брата Ніколу на посаді міського голови Глухова.

Значні кошти Федір Артемович неодноразово виділяв на будівництво різних благодійних установ в Києві. На гроші мецената було побудовано багато будинків: нічліжний будинок, пологовий притулок, лікарня для чорноробочих.

Багато сил і енергії витратив на поповнення колекції творів мистецтва. У колекції Федора Артемієвича було безліч картин, серед них:

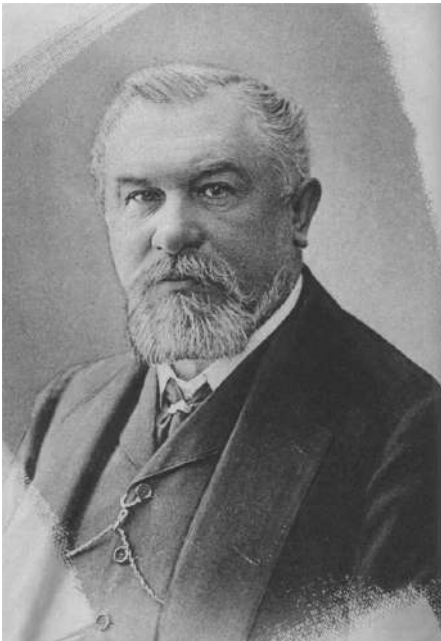
Фото з сайту <https://antikvar.ua>

Будинок безкоштовних квартир для бідних вдів і старих жінок на Нижньому Валу

Нічний притулок на 500 бездомних і пологовий притулок для бідних на Нижньому Валу

Олександр Ніколович
Терещенко

І. Крамського, В. Верещагіна, М. Клодта, А. Кисельова, І. Шишкіна та інших. Так, для своєї, однієї з кращих в Російській імперії картинних галерей він вибудував величний палац на вул. Олексіївській, де і оселився з дружиною.

Воістину сподвижницьким було життя другого сина Ніколи Артемійовича - **Олександра**, який народився в 1856 році в Глухові, а помер в 1911 році в Петербурзі. У Києві присвятив себе благодійній та громадській діяльності. Був почесним попечителем Київської 1-ої гімназії в 1895-1911 роках. У 1881 році став одним із засновників Товариства допомоги студентам університету св. Володимира, був обраний його секретарем. Заснував при гімназії три нові стипендії: імені О.С. Пушкіна в 5000 рублів (1899), імені М.В. Гоголя в 5000 рублів (1902), імені таємного радника Н.А. Терещенка в 15000 рублів (1904). Також, щорічно вносив на потреби гімназії по 1000 рублів, а також сплачував за навчання кількох найбідніших учнів гімназії. У 1905 році на його кошти була влаштована колонія-дача в селі Плюти, на березі Дніпра, для літнього відпочинку слабших учнів київських гімназій. Колонія перебувала на утриманні та під наглядом начальства Київського навчального округу. Під час російсько-японської війни О. Терещенко перерахував 100 тисяч рублів Товариству Червоного Хреста, за власний рахунок влаштував три бараки для поранених на станції «Київ» і притулок для поранених офіцерів при лікарні в Житомирі, на витрати, які склали понад 200 ти-

сяч рублів. 1 січня 1906 року був нагороджений чином дійсного статського радника [2].

У 1887 році Олександр Терещенко призначений почесним мировим суддею Київського судово-мирового округу, у 1896 році - членом Київського лісоохоронного комітету, у 1899 році затверджений директором Київського губернського піклувального про в'язниці комітету, а у 1902 році призначений почесним членом губернського піклування дитячих притулків. Крім того, був попечителем безкоштовного нічліжного притулку Н.А. Терещенка і лікарні Київського благодійного товариства, головою комітету безкоштовної лікарні для чорноробів, а по місту Глухову: попечителем 3-класного міського училища Ф.А. Терещенка, лікарні св. Єфросинії і дитячого притулку Терещенків, а також почесним попечителем Глухівської чоловічої гімназії.

Меценат прийняв участь в відкритті Київського політехнічного інституту, був членом комітету з його створення.

Родині він залишив 14 млн рублів, два цукрових заводи і кілька садиб в різних куточках України. Колекція Олександра налічувала десятки справжніх мистецьких шедеврів. Деякі з них експонувалися на виставці творів Тараса Шевченка в 1911 року. Під час революції будинку Олександра Ніколовича були пограбовані.

Сімейна легенда про покровителя художників та ремісників

Про другого сина Ніколи, **Івана**, збереглася сімейна легенда. Батько залучав його до сімейної справи змолоду, однак через невігластво сина змушений був відмовитися від ідеї зробити з нього ще одного цукрового магната. Сталося це після того, як Іван, блискучий двадцятисемирічний офіцер посватався до місцевої красуні, Єлизавети Саранчевої, і засипав вулицю, що веде до її дому ... цукром, щоб справити враження на її батька (до слова, той командував полком, де служив Іван). Вважаючи, що рішення молодих закоханих було поспішне і, маючи намір відстрочити його до наступної зими (а справа була через кілька днів після православного Великодня), владний генерал-лейтенант нібито пообіцяв, що дозволить зіграти весілля тільки після того, як вулиці покриються снігом: «Молодий чоловіче, те, що ви носите прізвище Терещенко, ще не означає, що ви можете негайно отримати все, що є для вас бажаним або яким вам здається. Шлюб двох молодих

людей - це дуже серйозне рішення, яке повинно пройти перевірку часом. Не будьте настільки нетерплячі. Якщо ваші почуття залишаться до моєї дочки такими ж сильними, то, коли вулиці Волфино побіліють знову, я віддам вам її руку. Але не раніше».

Жителям села Волфино в Курській губернії надовго запам'ятався той день. На наступний ранок генерал-лейтенант, відкривши вікна в своїй кімнаті, побачив, що дорога, яка вела з села, вся побіліла від цукру, який спішно привезли вночі з розташованого неподалік, в селищі Тьоткіне, терещенківського цукрового заводу. Котились вози і цукрова пудра, біла як сніг, вже покривала дорогу до Олександрівського парку (літній масток родини Саранчевих). Наречена стала дружиною, а ось батькові навіженого офіцера марнотратна витівка сина не сподобалася. Таке марнотратне використання цукру, такого важливого продукту в житті людей, дуже не сподобалося Ніколі Артемійовичу. З того дня Івану Ніколовичу було наказано утриматися від відвідування сімейних цукрових заводів. Він відсторонив сина від справ і відправив його в Європу збирати твори мистецтва. Саме цьому випадку Київ зобов'язаний своєю колекцією картин, які Терещенки згодом передали в дар місту. Ніхто не міг тоді припустити, яку роль зіграє «указ» Ніколи в розвитку культурного життя України і в створенні колекцій майбутніх київських музеїв. Дивлячись на портрети Івана Ніколовича, де він зображений в уже зрілому віці, важко запідозрити в ньому подібне безумство - цілком респектабельний пан.

Позбавлений права брати участь в сімейній справі, він цілком присвятив себе військовій кар'єрі. Але найважливіше те, що Іван Ніколович виніс з проведених на військовій службі років, це була міцна дружба з живописцем Верещагіним, в той час офіційним художником російської армії. Він допоміг майбутньому меценату проникнути в таємниці живопису. Вони багато подорожували разом, і Іван Терещенко захопився мистецтвом модерну, розквітлим в усьому світі.

Через туберкульоз Іван Терещенко був змушений залишити військову службу і остаточно влаштуватися в Києві і вирішив присвятити себе головним чином діяльності сімейного благодійного Фонду Терещенків та наданню підтримки російським художникам і скульпторам, таланти яких ще не отримали загального визнання.

Він не займався безпосередньо цукровими заводами, якими керував його батько, але

тим не менше приділяв багато уваги діяльності професійної спілки цукрозаводчиків і підтримки цієї галузі, особливо під час великої економічної кризи 1888 року, допомагаючи таким чином опосередковано, але дуже ефективно своєму вже немолодому батькові.

Іван Ніколович Терещенко

Терещенко присвятив колекціонуванню творів мистецтва та меценатству все своє подальше життя. Іван став відомим на всю Російську імперію колекціонером живопису. Терещенко часто конкурував з Павлом Третьяковим, який говорив про нього: «Якщо Терещенко побачить щось, то торгуватиметься до сліз - і все ж купить!»

Іван Терещенко практично утримував художню школу Мурашка, заохочуючи розвиток молодих талантів. Подарували Терещенки місту і лікарню для чорноробочих (зараз ОХМАДИТ), і будівлю картинної галереї на вул. Терещенківській, і будівлю Реального училища (Театральний інститут), і консерваторію, і багато іншого...

Київський музей російського мистецтва був відкритий 12 листопада 1922 року і спочатку носив назву Київської картинної галереї. Основу музейного фонду склали колекції київських промисловців Терещенко. Первісна експозиція складала близько 200 творів.

Родина Терещенків: Нікола Артемійович, Федір Артемійович та Іван Ніколович, були серйозними конкурентами вінценосного Олександра III і

московського філантропа П. Третякова в області збору творів передвижників. І саме завдяки ним Київ тепер має найбагатші зібрання чотирьох державних музеїв: Т.Г. Шевченка, Національного художнього, Російського мистецтва, Західного і східного мистецтва. Три з них знаходяться в будинках, які належали родині Терещенків, а четвертий побудовано за їх участю. Вперше картини виставлялися в 1877 році в залі Дворянського зібрання з метою фінансової підтримки Київської художньої школи М. Мурашка. Заради своєї колекції Федір Артемович побудував будинок-палац на вулиці Олексіївській №9 (в даний час Терещенківська), де в даний момент і розташований музей російського мистецтва. Періодично він відкривав галерею для вільного перегляду.

Понад чверть століття збирав меценат полотна вітчизняних майстрів пензля: І. Айвазовського, В. Васнецова, В. Верещагіна, М. Ге, П. Клодта, І. Крамського, І. Куїнджі, І. Левітана, В. Маковського, В. Перова, Х. Платонова, В. Полєнова, І. Рєпіна, К. Савицького, А. Саврасова, Г. Семирадського, К. Трутовського, І. Шишкіна, Н. Ярошенко та інших. З деякими він був знайомий особисто.

Федір Артемієвич та Нікола Артемієвич входили до складу ініціативної групи шанувальників старожитностей і мистецтва, які створили в Києві міський музей. Дочка Ніколи Артемієвича Ольга продовжила справу батька. Вона збирала не тільки картини вітчизняних та іноземних майстрів, а й фарфор, бронзу, срібло. Її брат Іван відомий як колекціонер полотен російських і українських художників. Деякі з них мріяв отримати П. Третяков. Після смерті Івана Ніколовича його дружина Єлизавета Михайлівна поповнила колекцію майже двома сотнями малюнків М. Врубеля.

На жаль, художнє зібрання Н. Терещенка очікувала драматична доля. У 1917 році його будинок на Бібіковському бульварі відібрали більшовики. Звалена в кімнаті колекція під час обстрілу Києва в 1918 році була розграбована; частину картин знищили. Те, що вціліло, відправили до Петрограда. Деякі твори об'єднали з колекцією

Київський музей російського мистецтва, 1930 рік

Федора Артемієвича. Згодом музею вдалося поповнити свою колекцію надходженнями з різних джерел; це ставало можливим завдяки державним закупівлям і перерозподілу експонатів між київськими сховищами.

Великий авіатор

Федір, син Федора Артемієвича захопився авіацією і почав вкладати кошти в конструювання і будівництво літаків. Був членом Київського товариства повітроплавання.

Після закінчення Київської 2-ї гімназії студіював в Берлінському політехнікумі, а з 1907 року - в Київському політехнічному інституті, від якого в 1910 році був направлений до Москви з доповіддю про власний проект аероплана. Захопився новим для того часу хоббі - авіацією - під час навчання в Київському політехнічному інституті. У 1909 році він побудував за зразком літака «Блеріо XI» свій перший аероплан «Терещенко №1» і видав альбом його креслень. В небо цей апарат не піднімався, хоча з успіхом демонструвався на XII з'їзді російських природознавців і лікарів. З будівництва цього апарату почалася діяльність аеропланної майстерні, яку можна вважати першим авіаційним підприємством на території України. Молодий підприємець заснував її в своєму маєтку Червонне Волинської губернії (нині Житомирська область).

Після смерті батька отримав у спадок одну третю частину грошей і 15 маєтків. У 1909 році на території свого маєтку він спорудив льотне поле і майстерні для складан-

ня літаків власної конструкції. Пізніше навчався у авіаконструктора Луї Блеріо. Згодом у Федора Федоровича Терещенка працювали такі відомі конструктори, як Ігор Сікорський і Дмитро Григорович. У 1913 році Федір Федорович став підрядником Військового міністерства Російської імперії [3].

Терещенко підтримував авіаторів і сам брав участь в польотах. Мав «Блеріо XI» французької споруди. Літати на цьому літаку він став самостійно, можливо, отримавши кілька уроків пілотування за кордоном або в Київському суспільстві повітроплавання (КОП). Для польотів Федір Федорович організував в Червоному аеродром, пристосувавши під нього вигін для худоби. У листі до матері від 2 серпня 1910 року він повідомляв: «Я дуже радий, що мені вдалося літати. Це так приємно, що важко навіть описати почуття, які я відчуваю. Так, як я літаю, небезпека усунена зовсім. Більше 12 метрів не піднімаюся...». Терещенко успішно здав, спеціально прибулій до Червоного комісії КОП, іспит на звання пілота-авіатора, виконавши на «Блеріо XI» всі належні «випробування».

У серпні 1911 року разом зі знаменитим Ігорем Сікорським продемонстрував свій оригінальний аероплан «Терещенко-3». Пізніше стали з'являтися все нові і нові моделі. У 1913 році найбільший у світі літак того часу «Ілля Муромець» був зроблений Ігорем Сікорським на кошти Терещенка. Федір Федорович вирішив перетворити майстерню в справжній завод, який міг би випускати 150 літаків щорічно. У 1914 році майстерні Терещенко стали іменуватися

Червонським аероплановим заводом. Терещенко в рутинну роботу підприємства практично не втручався, займаючись проблемами, які визначали шляхи стратегічного розвитку. Але не всі мрії вдалося втілити в життя - почалася Перша світова війна.

Після приходу в Україну радянської влади маєток Червонне було націоналізовано. Про відновлення там авіаційного заводу ніхто не думав, хоча всі виробничі приміщення зберігалися досить довго і були розібрані після Другої світової війни [4].

Прогресивні погляди - запорука успіху розвитку виробництва

Для цукрозаводчиків Терещенків була характерною раціональна система господарювання, висока культура бурякосіяння, використання у виробничому процесі новітніх на той час технологій і обладнання.

Приділяючи значну увагу поліпшенню сортів цукрових буряків, в 1895 році Терещенки створили лабораторію, яка відповідала тодішнім вимогам селекційної науки. У лабораторії був виведений сорт насіння «лодиженських» буряків, що робило вітчизняне виробництво цукру незалежним від іноземних зразків. Про високу господарську культуру і раціоналізацію цукрового виробництва свідчить той факт, що на підприємствах Терещенків промислові відходи не викидалися (як на більшості цукрових заводах), а жом і патока використовувалися для відгодівлі худоби, який постачався на ринки Варшави, де цінувався за високу якість.

На цукрових заводах працювали в основному жителі навколишніх сіл, але були і із інших. Терещенки розуміли, що перш ніж вимагати від робітників сумлінної і кваліфікованої праці, потрібно створити їм елементарні людські умови існування: дати житло, влаштувати лікарні, школи, подбати про нормальне освітлення і вентиляцію в цехах і т.п.

Організацію їх праці та побуту можна простежити на прикладі найстарішого, заснованого в 1835 році рафінадного заводу на Хуторі-Михайлівському, який щодоби переробляв 10 тис. пудів цукрового піску. На виробництві було зайнято 660 робітників, які працювали в три восьмигодинні зміни і мали один вихідний на тиждень. Місячна заробітна плата становила від 6 рублів у некваліфікованих підсобних робітників і жінок, до 15 рублів - у бригадирів і старост.

Крім цього, виплачувалося 5 рублів «на харчеве утримання». Сезонні робітники, які прийшли на завод здалеку, щодня отримували із загальної кухні 1 кг хліба, 400 г м'яса, 50 г сала та інші продукти. При заводі була лікарня на 35 ліжок і трирічне народне училище на 60 учнів, була влаштована чайна для робітників, де ставилися спектаклі і проводилися вечори. Безкоштовні лікарні і школи виникли власне при кожному заводі, на їх утримання Терещенко виділяв значні кошти.

Продукція заводів Терещенко на виставках Києва та Європи

На проведених у Києві виставках продукція заводів Терещенків виставлялася в найкрасивіших особистих виставкових павільйонах, займала одне з провідних місць і здобула визнання сучасників, наукових і офіційних установ. На Всеросійській виставці 1870 року товариство удостоїлося срібної медалі «за дуже хороший цукровий пісок і хороший м'який рафінад, при значному виробництві». Артемій Терещенко отримав подібну нагороду окремо - «за високу якість борошна і озимої пшениці».

Діяльність Федора Терещенка була відзначена срібною медаллю «за правильну організацію праці та гарний технічний стан» на цукрових заводах і золоту - «за раціональну постановку цукрового господарства». На Паризькій промисловій виставці 1878 року срібною медаллю відзначено спирт з винокурні Федора Терещенка.

Висока якість цукру, спирту, борошна і зразкове ведення господарства в маєтку Ніколи Те-

рещенка неодноразово відзначалися на промислових виставках в Парижі (1878), Москві (1882), Харкові (1887), Новгороді (1896).

На Всесвітній виставці в Парижі в 1900 році брати Федір і Нікола Терещенки отримали найвищі нагороди за цукор, спирт і борошно власного виробництва.

Наймовчазніший міністр

Насхиліроків Нікола Артемійович склав заповіт, в якому назвав головним своїм спадкоємцем сина Івана. Одна нерухомість, якою володів Нікола Терещенко, оцінювалася в 30 мільйонів рублів. Для порівняння, за порося в ті роки давали 1,5 рублі. Але прожив Іван після смерті батька недовго - помер в тому ж 1903 році. Власником величезних багатств став уже син Івана **Михайло**. Його називали і вундеркіндом (знав десять мов), і улюбленцем долі, і фінансовим генієм.

Його освітою займався батько. Михайло був дуже обдарованою дитиною, що володів даром не тільки засвоювати знання, а й бажанням їх отримувати. Близькі називали його вундеркіндом, що повністю відповідало дійсності.

Михайло Іванович Терещенко

Ще в ранньому дитинстві Михайло вільно володів французькою, англійською, німецькою мовами, розумів давньогрецьку і латинь. Вивченням мов займався все своє життя і, в підсумку, вільно володів 13 мовами.

Михайло був глибоко і різнобічно освіченою людиною. Захоплювався поезією Пушкіна, Лермонтова, був театралом і меломаном, цікавився живописом і історією. Контактний, приємний в спілкуванні молодий чоловік мав безліч друзів і знайомих. Дружба Михайла з Олександром Бло-

ком позитивно вплинула на поета. У той час Блок писав свою драму «Роза і Хрест» і закінчив її завдяки впливу Михайла. «Я його люблю» - записав О. Блок в своєму щоденнику про Терещенка.

Як дід і батько, Михайло Іванович займався благодійною діяльністю. У 1913 році була відкрита консерваторія, в будівництві та облаштуванні якої брав активну участь Михайло Іванович Терещенко. Він вклав в це будівництво більше 50 тис. руб.

Прийнявши спадщину в 17 років, Михайло добре пам'ятав заповіт предків про прагнення до суспільних справ, тому під час першої світової війни фінансував Червоний хрест. З тієї ж причини він став наймолодшим депутатом IV Державної думи.

У березні 1917 року йому була запропонована посада міністра фінансів, а пізніше - міністра закордонних справ в уряді Керенського. В газетах писали про нього як про «мовчазного міністра». Разом з Керенським восени 1917 року він приїжджав в Україну на переговори з Центральною Радою. Як міністр фінансів у Тимчасовому уряді Росії в березні-травні 1917 року М.І. Терещенко влаштував так звану Позику свободи - міжнародний кредит, який повинен був допомогти Росії. Він особисто поручився за Позику. Але «кому багато дано, з того більше спитають».

Міжнародні банкіри, хоча Михайло Іванович був близьким другом багатьох з них і в той час переховувався від радянських агентів у Норвегії, почали вимагати гроші саме від нього. До речі, Луї Ротшильд, його товариш, зробив те ж саме для Франції - особисто поручився за міжнародну позику. Але Франція перемогла, повернула кредит, і Ротшильд став мало не національним героєм. А Михайло Терещенко мав продати і яхту, і віллу, взагалі все. Йому довелося заплатити борг царської Росії, тому що озброєння російської армії в Першу світову здійснювалося на міжнародні кредити, багато хто з яких бралися під заставу особистого майна родини Терещенків. Всього за кілька років іноземні кредитори відсудять у нього, як колишнього міністра Росії, і яхту, і віллу в Каннах, і все, що залишилося за межами Батьківщини. Навіть частина того, що він буде заробляти, доведеться віддавати за борги недосяжної і вже чужі Росії.

Опинившись за кордоном без копійки грошей, Михайло через пару років став володарем солідного капіталу. Він дійсно був фінансовим генієм. Зі своєї працездатності і знань умів знаходити максимальний результат. Він примудрявся створювати притулки для знедолених співвітчизників, надавав значну матеріальну до-

помогу для їх облаштування, а вони навіть не здогадувалися, хто це робив.

Згодом французький мільйонер Ротшильд, знаючи, що Терещенко - фінансовий геній, запросив його на посаду керуючим свого банку в Лондоні. У 30-х роках ХХ ст., під час світової фінансової кризи, Терещенко врятував від краху один з найбільших в Європі банків «Кредит Анштальдт». За два роки банк ще більше зміцнився. У 1938 році, в ніч перед аншлюсом Австрії, Михайло Терещенко встиг перевести всі активи банку з Відня в Монако, за що Гітлер потім оголосив його своїм особистим ворогом.

Під час другої світової війни Михайло Терещенко організував переправу через Монако в Лондон вчених, художників, учасників опору, щоб допомогти втекти з окупованих німцями областей. Помер в Монте-Карло 1 квітня 1956 році. «Таймс» констатувала, що «це велика втрата для фінансових кіл багатьох європейських столиць».

Син Михайла Терещенка - **Петро** Михайлович (1919-2004) - був відомим у Франції вченим, президентом інституту прикладної хімії. Розробляв технології виготовлення біопалива з ріпаку та інших олійних культур. Реконструював для цієї мети навіть кілька заводів. Саме Петро Михайлович першим з роду Терещенків після Жовтневої революції вніс інвестиції в українську економіку (в області банківських послуг і телекомунікацій). Саме він з сином Мішеlem першим з роду Терещенків після 1917 року приїхали на батьківщину предків. Тоді, в 1994 році, вони прибули просто як туристи на запрошення дирекції Музею російського мистецтва.

Довідка: Найбільший з 11 заводів, які мали Терещенко, розташовувався в селищі Тьоткіне, за кілька кілометрів від Олександрівської садиби в Волфіне. За добу на заводі переробляли 4 тисячі тонн цукрових буряків. Один працівник на місяць отримував 12 рублів, а за рік сім'я в середньому витрачала 75 рублів. ■

Список використаних джерел

1. Терещенко М. Первый олигарх: Михаил Иванович Терещенко (1886-1956) : /Мишель Терещенко; пер. с фр. - 2-е изд. - К. : Ника-Центр, 2012. - 228 с.
2. https://ru.wikipedia.org/wiki/Терещенко,_Александр_Николович
3. https://ru.wikipedia.org/wiki/Терещенко,_Фёдор_Фёдорович
4. <http://www.retroplan.ru/encyclopaedia.html?sobi2Task=sobi2Details&sobi2Id=779>